

ԴՐՈՇՆԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Ր Է Ֆ Օ Ր Մ Ն Ե Ր Ը

II

15-ն Յուլիսի 1895 թ.

Մենք ասացինք, որ ներկայումս եւրոպական պետութիւնների շահերը պահանջում են՝ պահպանել Փոքր Ասիայում քաղաքական ներկայ պայմանները, statu quo, որովհետեւ Եւրոպայի թէ քաղաքական և թէ հասարակական յարաբերութիւնները գտնուում են այնպիսի փափուկ և վտանգաւոր դրութեան մէջ, որը ներկայ պետութիւններից խստորէն պահանջում է խոյս տալ պատերազմից, որի բորբոքիչը սպառնում է առաջ բերել ամբողջ քաղաքակրթւած աշխարհում սօցիալական յեղափոխութիւն: Այս վտանգն է, որ ստիպում է պետութիւններին փոխադարձ զիջումներով, արհեստական միջոցներով ձգձգել ներկայ խաղաղութիւնը, խաղաղութիւն, որի հիմքը այնքան խախտու է, որ շատ երկար չի տեւի և մի սարսափելի դողդոցով կը փլուի՝ իր տակն անելով միլիոնաւոր զոհեր, ահագին հարստութիւններ...

Եւ ինչպէս չսարսափի դրանից պառու եւրոպան, որ նոյնպէս հիւանդ է, ինչպէս բաշիբուզուկ սուլթանի կառավարութիւնը...

Այժմեան պետութիւնների կեանքում սկսւել է փրտածութիւն, նեխութիւն, նրանց ներքին կեանքը քայքայման շրջանի մէջ է մտել. այս շատ լաւ գիտէ իւրաքանչիւր պետական մարդ, դիպլոմատ, բայց և այնպէս նրանք գործ են դնում ամեն միջոց, մարդկային բոլոր ոյժը, որքան հնարաւոր է ձգձգելու, պահպանելու իրերի ներկայ դրութիւնը, որ ձակատագրաբար դէպի անկումն է գնում, և այդ շատ բնական է: Ինչպէս անհատական կեանքում կայ «գոյութեան կռիւ», կայ և հաւաքական կեանքում. — նոյնանման շահեր ունեցող անհատները բնականօրէն համախմբուում են

մրցելու, իրենց գոյութիւնը պահպանելու մի այլ խմբի հաւաքական ոյժի դէմ: Այս երկու խմբի շահերը հակառակ լինելով միմիանց, նրանց մէջ մղում է «հաւաքական գոյութեան կռիւ» բացի անհատականից, և այդ դասակարգային կռիւն է, որ մեր օրերում՝ գործարանական, մէքենաների շրջանում՝ քաղաքակրթւած աշխարհում հասել է իւր բարձր աստիճանին:

Ահա այս դասակարգային կռիւն է, որ քայքայում է ներկայ պետութիւնների կեանքը, այս դասակարգային կռիւն է, որ այսօր քաղաքակրթւած երկրների հասարակական ու քաղաքական կեանքին սպառնում է մի այնպիսի փոթորիկ, որ տակն ու վրայ պիտի անի ամենայն ինչ՝ արմատապէս փոխելով թէ տնտեսական ու քաղաքացիական յարաբերութիւնները և թէ մարդկային հասարակութեան ամբողջ կազմակերպութիւնը: Եւ այդ մտալուտ փոթորիկն է, որ զարգանում է հսկայական քայլերով, սարսափեցնում քաղաքակրթւած աշխարհը. այդ վտանգն է գլխաւորապէս, որ ստիպում է պետութիւններին զինւել քամել երկրի ամբողջ հիւթը, սպառել նրա ոյժը, մսխել միլիարդներ զինւորականութեան համար, որպէսզի ոյժի միջոցով կարողանան խեղդել սպառնալիքը, ճնշել փոթորիկը՝ պահպանելու իրերի ներկայ դրութիւնը, հասարակական ներկայ պայմանները, պայմաններ, որոնք ստեղծւած են հովանաւորելու տիրող դասակարգի շահերը, որ ասել է թէ՛ պահպանելու և՛ ներկայ պետութիւնների շահերը, նրանց գոյութիւնը:

Իսկ միւս կողմից իւրաքանչիւր պետութեան գրկում զարգացող անհատական արդիւնագործութիւնը, պահանջում է նրանից բանալ, հաստատել վաճառանոցներ, շուկաներ արտահանութեան համար, փնտրել, նրւածել երկիրներ շահագործելու, հակառակ դիպւածում նրան սպառնում է սնանկութիւն:

Խոշոր արդիւնաբերութեան այս բնաւորութիւնն է, որ աւելի և աւելի զարգացնում է դասակարգային կռիւը ու սրան տալիս սուր բնաւորութիւն և համ էլ

ստիպում, պահանջում է պետութիւններից՝ դուրս գալ մայր-երկրից, նւաճել երկիրներ և փնտրել, հաստատել գաղութներ, կոլոնիաներ, ինչ գնով էլ լինի: — Նրանք պատերազմում են, զոհում բազմաթիւ զաւակներ, երիտասարդ կեանքեր, ոչնչացնում մարդկային վայրենի ցեղեր, մտնում ամենաանառողջ երկիրներ՝ արտահանութեան, շահագործութեան համար: Եւ նրանք անում են այս բոլորը իրենց գոյութեան համար, նրանք անցնում են դիակների վրայով՝ կեղեքելու, որովհետեւ այդ է պահանջում նրանց գոյութիւնը, այդ է պահանջում անհատական խոշոր արդիւնագործութիւնը:

Իսկ Տաճկահայաստանը այս տեսակէտից թէ իւր հարստութիւնով և թէ իւր աշխարհագրական դիրքով ներկայանում է իբրև շահաւէտ երկրներից մէկը, առանձնապէս երկու պետութիւնների՝ Անգլիայի և Ռուսիայի համար: Արդէն Հայոց պատմութիւնից էլ յայտնի է, որ Հայաստանի դժբախտութեան պատճառներից մէկը իւր աշխարհագրական դիրքն է, իբրև դուռը, իբրև Արևելքի և Արևմուտքի ձանձաղարհ, որի վրայով անցել են Ասիայից եւրոպա արշաւող բոլոր վայրենի, բարբարոս ցեղերը՝ կոտորած ու սրածութիւն անելով: Նա, Հայաստանը, այս տեսակէտից էլ այսօր պահպանել է իւր ոյժը. նւաճելով դրա վրայով էլ է ուզում անցնել Ռուսիան ընդլայնելու իւր սահմանները, իսկ Անգլիան, իբրև Ռուսիայի մշտական հակառակորդը Արևելքում, այդ տեղ էլ է ուզում նրա առաջն առնել, արգելք լինել նրա շահագործական ձգտումներին, ի հարկէ ոչ թէ մարդասիրական զգացումներից զրդւած, այլ՝ որ նա փնտում է իրեն: Հայաստանը միևնոյն ժամանակ միացնում է և Աւ Թովի րայօնի ու նրա հետ կապած արդիւնագործութեան վաճառահանութիւնը Պարսկաստանի հետ՝ Տրապիզոնի-Էրզրումի-Քաւրիզի գծով: Հայաստանի այս դիրքի և բնական հարստութեան պատճառով է, որ եւրոպական պետութիւններից իւրաքանչիւրը ձգտում է իրեն համար ունենալ ազատ ձանապարհներ, բանալ շուկաներ ու շահագործել այս պատճառով է, որ իւրաքանչիւր պետութիւն ունի իւր որոշ շահերը, բայց, ինչպէս ասացինք, Անգլիան և Ռուսիան, համեմատաբար միւսների հետ, Հայկական խնդրում առանձին դիրքի մէջ են, իբրև Արևելք-Արևմտեան պետութիւններ, որոնք անհամեմատ միւսներից աւելի մեծ շահեր ունին Արևելքում. ուստի և սրանք աւելի են հետաքրքրւած Հայկական խնդրով, Հայկական շարժումով: Բացի սրանից Հայաստանի վիճակը կապած է Տաճիկ պետութեան վիճակի հետ, իսկ սրանը Արևելեան հարցի և Եւրոպայի, ուստի Տաճիկ պետութեան փնտումով յօգուտ մի այլ

պետութեան, կորչում է ներկայ քաղաքական հաւասարակշռութիւնը, որը եւրոպական խաղաղութիւնը վերգովելու ամենավտանգաւոր ֆակտորներիցն է և այս պատճառով է, որ պետութիւնները աշխատում են Փոքր Ասիայում պահպանել statu quo: Պարզ է ուրեմն, որ սուլթանի կառավարութեան գոյութիւնը, նրա ամբողջութիւն պահպանելը ներկայումս մի անհրաժեշտութիւն է եւրոպական պետութիւնների համար՝ իբրև մի պահէշ հակառակորդ ոյժերի մէջ. մի թեթեւ խաղաղումն անգամ մէկի կողմից կարող է առաջացնել ընդհարում ոչ թէ երկու գլխաւոր հակառակորդների մէջ, այլ մի միջազգային պատերազմ, շնորհիւ այն կապակցութեան, որ պետութիւնները միացած են միմիանց հետ — Գերմանիա-Աւստրիա-Իտալիա, Ռուսիա-Ֆրանսիա, Անգլիա-Իտալիա: Սրա վրայ աւելացրէք և այն, որ սրանց եւրոպական յարաբերութիւններն էլ նոյնպէս միշտ լարւած դրութեան մէջ են, որովհետեւ շահերի ընդհարում տեղի են ունենում նոյնպէս և եւրոպական հողի վրայ. միւս կողմից էլ, չլուրջ է ուրանալ և ազգային ինքնասիրութիւնը, շովինիզմը...

Ահա այս տեսակ փափուկ, կնճռոտ, բարդ, լարւած և վտանգաւոր պայմանները ու յարաբերութիւններն են, որ ստիպում, պահանջում են եւրոպական պետութիւններից փոխադարձ զիջումն անել որքան հնարաւոր է՝ ներկայ խաղաղութիւնը պահպանելու, որովհետեւ, որ կէտի վրայ էլ ընդհարում լինի՝ Եւրոպայում թէ սրանից դուրս՝ առաջ է բերելու միջազգային պատերազմ, որից սնրնափում, զարհուրում է իւրաքանչիւր քաղաքակրթւած պետութիւն, որովհետեւ, ինչպէս ասացինք, նրանց սպառնում է միջազգային սօցիալական յեղափոխութիւնը:

Եւ ինչ կասկած, որ «մարդասէր», «քաղաքակրթւած» ներկայ պետութիւնները զոհ կը բերեն ոչ միայն մի ամբողջ ժողովուրդ, այլ մի քանի ժողովուրդներ իրենց շահերի համար, չվրդովելու եւրոպական խաղաղութիւնը, հանդիսատես չլինելու սարսափելի միջև այսօր մարդկութեան կեանքում չտեսնւած հասարակական կատաստրօֆային, ականատես չլինելու իրենց «հասարակական մահաւան», թէև պատմութիւնը և մարդկութեան կեանքի զարգացման օրէնքները իրենցն են անելու ստիպելու ներկայ պետութիւններին խոնարհւել իրենց առջև և տեղի տալ...

Zine

որով ինքը կը վկայէր թէ ձերբակալած շրջանկիրը երկու ահաբեկիչներէն մէկն էր: Այդ խայտառակ գործըն անամօթաբար պաշտօնապէս ծանուցեցաւ, թէ և առաջուց գիտէին թէ ո՞չ որ պիտի հաւատարմ:

Ջրհանկիրի հազուատով ծպտած երկու ահաբեկիչներն ալ ապահով ու ազատ են իրենց նախկին տարազին մէջ:

Կ. ՊՈԼՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԷ

ԵՐԵՒ ՍԳԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(ՆԱՄԱԿ ԿԱՐԻՆՆԵՐ)

Հազար ու մի տեսակ մտածմունքներով շրջապատած, հոգիս այնպէս, թողնում եմ էրզրումը, հինաւուրց բազմախառնակ քաղաքը, իւր մառնապատ տեսքով ձանձախարիթ սնեցողով, շտապում եմ հեռանալ, ազատել երեւակայութիւնս կաշկանդող այդ մթնուրտից, յուսալով, որ լեռնային ազատաշունչ սղոխը իւր հովհատ թեւերով շոյելով ձակատս, պահ մի պիտի ցրէ սրտիս դառն կսկիծը:

Կը յառաջանամ Դէւէրոյի լեռանցամիջով. եւրոպացի հիւպատոսներու խումբը կառքերով ու նժոյգներով, փափկասուն տիկնանց ու գեղանազ օրիորդներու հետ միասին կը շրջապային ծաղկաւետ լեռանց վերայ, վայելելով անմահ օդն ու ջուրը, որից զգեւած են երկրի բնիկները, հարազատ որդիները... Գաղանի լոտեսներ կը շրջապատին նոցա. հազու կարելի է գաղտագողի ակնարկներ փոխանակելով, բարե տալ և հեռանալ: Նոցա կառախումբը արդէն հասել է ներքիջայ կոչւած կայարանը, երբ մի հայ երիտասարդ, գունաթափ և դողդոջ մօտեցաւ ու հատկեալ հագազներով իմաց տաւ, թէ մերձակայ ձորում սպանւած երեք մարդոց դիակներ կան, և թէ այնտեղ զինւորներ կը շորջին: Ոչ ոք կը հաւատայ:

«Մի՞թէ կարելի է, ասում էր դր. Գրոսման, որ ամենաբանուկ ձանապարհի վրայ, էրզրումից հազիւ մի ժամ հեռի, արքունի ձմերանոցին այսքան մօտ միաժամանակ երեք սպանութեան դէպքեր կատարւին: Ամենափոքր ձայն մի և ահա պահապան զինւորները օգնութեան կը փութան. այդ անհնարին է, անհաւատալի է, դա հայոց չափազանցութիւններից է»: Ի՞նչ անէր նա, յանցանք չունէր, չէր գիտէր, որ ինչ որ Սև ծովի այն կողմ անհաւատալի կը թւի, այս կողմ, Անատոլիի մէջ սովորական դէպք է սոսկ. նա զարմանում էր և իրաւունք ունէր զարմանալու, թէ ինչպէս կարելի է, որ խաղաղութիւնը ապահովելու համար նշանակած զինւորները օգնութեան չեն փութար, չգիտնալով, որ դոքա իսկ են ամենից պժգալի ոճրագործները: Ապրած Եւրոպայում, նա չէր կարող հաւատալ, թէ իսկապէս հայերը անամօթ կառավարութեան դրրդմամբ մահմեդական լիբր ֆանատիկոսներու ձեռամբ տանջուում են, զրկւած մարդկային արժանապատուութիւնից, ամենայն իրաւունքից. նա կարծում էր, թէ

ինչ որ հայ և եւրոպական մամուլը կը հրատարակեն, լոկ հայերի չափազանցութիւնն է. ինչպէ՞ս կարելի է, որ յաջ քաղաքակիրթ աշխարհի օրինական ձանձաւ մի պետութիւն գործէ կամ թողլ տայ գործել այդպիսի անյուր խժդժութիւններ իւր հաւատարիմ հպատակներու նկատմամբ:

Երիտասարդի ստիպողական թախանձանքի վերայ այն կողմ դիմեցին անգլիական հիւպատոս Միստր Գրեյվս, իտալական հիւպատոս Մօնալօ, «Ի՛յլի նիւզի» թըրթակից Մ. Սկուտաօր և ուրիշ շատեր, նոցա հետ և գաղտնի ոստիկաններ՝ Ալի Խարի, Մուրատ: Հետաքրքրութիւնից մղւած կը դիմեմ այն կողմ:

Պառքերու և ձիերու տրոփիւնը լսելով, մի քանի թուրք զինւորներ, սկսան յափսիբերս բարձրանալ լեռան կողերով ու անյայտացան ձմերանոցում:

Երիտասարդ հայը հուն ի հու հասնելով, ցոյց տւեց դիակը, բայց զարմացաւ, երբ մօտենալով երեքի փոխանակ միայն մի հատ տեսաւ: «Բայց կէս ժամ առաջ ես այստեղ տեսայ երեք դիակներ և միայն զինւորներ կային այստեղ», կաղաղակէր նա խելալեղ: Եւրոպացիք խնդրեցին տիկիներուն, որ հեռանան, զի մի գուցէ վերաւորեն նոցա փափուկ զգացումները...

Սպանւածը ունէր տարօնցու զգեստներ, կարմիր գունաւոր լայն շապրկ, մազոտ ապա, թօսիա գոտի, կարմիր գեղջկական գուլպաներ և տրեխներ: Իւր քովը ընկած էր մի դատարկ պայուսակ. հաւանականօրէն, սպանչի կողմից դատարկւած: Երևի, թշուառ զօհը երկար դիմադրել էր, որովհետև դաշոյնի երկու խոր վէրքեր կային ստամոքսի վերայ, ձախ արմունկը բոլորովին ջախջախւած էր, ամբողջ մարմինը կապոյտ պալարներով ծածկւած, քիթը կտրւած; աչքերը փորւած, կզակը ջարդած, գլուխը մաշկազերծ, պարանոցը կիսովին կտրւած: Երեք ուրոյն դիակներու արեան հետքեր կային, կայլակները շաղ եկած ծաղիկներու վերայ...

Գր. Գրոսման լռեց և գլուխը տարուբերելով «վերջացել է», ասեց: Այն ժամանակ անգլիական կոնսուլատի թուրք կաւազը մօտենալով, յարեց. «Բէգեր, այսպէս շարունակ կամբաստանէք մեզ, թէ չարագործները իսլամներն են. ահա հայերու գազանութեան պարզ ապացոյց. հնար է միթէ մահմեդականի մը իւր դաւանակցի նկատմամբ այսպիսի վայրագ գործ կատարէ»:

— Բայց արդե՞ք մահմեդական է, հարցուց Սկուտաօր: — Անշուշտ, պատասխանեց նոյն կաւազը. չէք տեսներ զգեստները:

— Այո, ընդմիջեց հայը, բայց խնուցի հայն էլ այդպիսի զգեստներ ունի. հայը միւսիւրմանէն որոշող նշան կայ. նայեցէք, թրիատուած է թէ ոչ: — Բժիշկը նայեցաւ. հայ էր: Երիտասարդը յուզւած կը խօսէր. «հրաման տւէք և ես զօրանոցներու միջէն հանեմ միւս երկու դիակները»: — Այդքանն էլ բաւական է, ընդմիջեց Գրեյվս. հեռանալը. հիմա կը հասկնանք ամեն բան: Իսկ թուրքերը կը պնդէին, թէ դա բուքէ խելուած մէ, գազաններն են յօշոտել... այսքան էլ լիբր:

Բոլորի աչքերից բարկութեան կայծեր կը թափին. ոմանք յուսահատ կը շարժին գլուխները, ոմանք բարձ-

րաձայն կը բողոքին բռնութեան դէմ և ձայները ազատ քամու թևերու վրայ կը սաւառնէին Տեոսի և Տեոսի... անմարդի լեռներում:

Աերջին անգամ տխուր ակնարկ մի ձգեցի այն կողմը, ուր երեք թշուառ զոհեր ո՞ գիտէ ինչպիսի անագորոյն չարչարանքներով վերջ էին դրել իրենց արգէն թշուառ և բազմաչարչար կեանքին, և խոր հառաչ մի արձակեցի...

Այնտեղ տեսայ և մի օտարական, որ գրիչը ի ձեռին կը ձգէր մանրամասն նկարագրել սպանւածը իւր յարակից առարկաներով:— Դա «Դէյլի Նիւզի» անձնակերթ թղթակիցն էր:

Վ. Կրայն

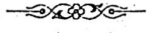
Ն Ա Մ Ա Կ Տ Ա Ր Օ Ն Ի Ց

Ապրիլ 22-ին եւրոպացի դէլէգատները և թուրք կոմիտէօնը բարձրացան Շատախ տեսնելու Շէնիկ, Աւալ և Գէլի-Գուզան. ի հարկէ, բոլոր տները այրւած, մի քանի նորաշէն խղիկներում տեսան մի քանի ազատեալ հայեր, որոնք ներկայանալով, ցոյց տւին այրւած եկեղեցին, տները և շէնքերը. ապա նրանց առաջնորդեցին Գէլի-Գուզան, համբաւաւոր և աշխարհահռչակ փոսերի մօտ, ուր գնդապետ Թէլֆնիգ բեգի հրամանով տէր Յովհաննէսի առաջնորդութեամբ այնտեղ անձնատուր բոլոր սասունցիք կոտորեցան անխնայ: Այնտեղ էր և գնդապետ Թէլֆնիգ բեգը, Գէլի-Գուզանի հերոսը, մուսլ զաւուր պատել էր նորա դէմքը: Խոստու և ծանր նայւածքով, լուռ և մոռնջ դիտեցին, թէ ինչպէս քաջ սասունցիք կը պեղէին փոսը. ահա սկսան մարմինները յօշ յօշ երևան գալ, ժանտահոտութիւնը ծաւալեց ամեն տեղ, պյնպէս որ քննիչները ստիպեցան ուղարկել Մուշ ապանեխական դեղեր բերելու համար: Նոյն ժամանակ իրենք մտան Գէլիի աւերակները, ուր մէկ կին, անսաղ ու մերկ, մերձենալով անոնց, արտասաւթոր աչքերով ցոյց տուց ս. Գէորգ եկեղեցին, այրւած և քանդուած. «Այստեղ, աղաղակեց նա, էս սուրբ ժամի մէջ, վաթսուռն կնիկ ու ջահել աղջիկ պղծեցին ու մորթեցին, ես էլ հոն էի. մեր անարգեալ պատուը համար հայի՞ք (վրէժ) կը պահանջուիք»: Երբ ապանեխական դեղերն եկան, այն ժամանակ բացին ունս Պետոյի տուն մօտ գտանուող մեծ փոսը, գտան տէր Յովհաննէսի մաշկազերծ մարմինը, ակնողիքը փորած, և մէկ կապ վզին, ձիշտ արնպէս, ինչպէս նկարագրել էին սասունցիք. ապա դիակներու կոյտեր, մանր և մեծ, ծեր և երեխայ, այր և կին խառն լեցւած: Սարսափահար եւրոպացիք տեսան այս ու էլ չկարողանալով դիմանալ, հրաման տւին, որ իսկոյն գոցվին փոսերը. բաւական համարեցին քննութիւնը, չուզեցին գնալ այլ ևս Տալուրիկ ու վերադարձան ս. Յովհաննէս, իսկ թուրքերն ի Մուշ:

Մահաբանական տարրը իւր անզուսպ կատաղութեան մէջ, անհամբեր սպասում է նոցա գնալուն, որպէս զի նորանոր Սասնոյ կոտորածներ յարուցանէ. վրէժխնդիր

ոգով լեցւած՝ կը սպառնան չինայել և ո՛չ մէկ անհաւատ գեաւուրի. և «քրիստոնեայ», «մարդասէր», «քաղաքակիրթ» Եւրոպան լսում է այս ամենը ու հանդուրժում...

Մինչ ցերբ:

Բ Ա Ր Ե Ն Ո Ր Ո Գ Մ Ա Ն Ց Ն Շ Ա Ն Ն Ե Ր

Բարիքները հիմակու սկսանք վայելել կը խնդրենք «մարդասէր» դիւանագէտներէն, որ մեզ ապահով հասցէ մը ցոյց տան զգացած երախտագիտութեան հաւաստիքնիս մատուցանելու համար:

Շնորհաբաշխ սուլթանի կառավարութիւնը ծով գանձարանը լեցնելու և սոված պաշտօնեաները մի քիչ կերակրելու եռանդով՝ ինքն իրմէն դուրս ելած, ալ սկըսած է իր ոյժերը կեդրոնացնելու սուրբերու հաւաքման. ամեն օր իրար ետևէ Պոլսէն խիստ հրահանգներ կուգան՝ հին և նոր սուրբերը գանձելու համար: Առաւօտ կանուխ ելնողը հռչակաւոր մեթոդներ կստեղծէ այդ հրահանգները գործադրելու համար. վերջնապէս միաձայնութեամբ ամենէն նախադաս կը համարուի աս մեթոդը, որ իր դիւրութեամբ սքանչելի արդիւնքներ տալու վրայ է. ահաւասիկ —

Քիչ շատ ունենորներուն օձիքէն բռնել, մէկ տարւան սուրբը մէկ վճարով առնել՝ առանց խօսեցնելու, հիանալի փութաջանութեամբ կը գործադրուի. իսկ անկարողներն ալ շիտակ բանտ: Վճարողները մէկ կողմէն կարճակէն, միւս կողմէն ուրիշներ իրար ետևէ բանտ կը լեցնին. վերջապէս 50 հայի դրամագլուխ շարունակ կայ բանտը՝ սուրբի փոխարէն: Խեղճ մարդիկը որչափ կաղաչեն, օգուտ չեն, վերջապէս լսելով, որ օրինաց համեմատ կառավարութիւնը զիրենք 91 օր բանտարկելէ յետոյ, տան կահ կարասիները ծախելով, պիտի գանձէ իր գրամը: Խեղճերը խնդրագրով դիմեցին վալի փաշային և խնդրեցին, որ զիրենք արձակէ՝ ըսելով «մենք անկարող ենք այդ ստակը վճարել, մենք անօթի, զաւակներնիս սովատանջ, հազար տարի ալ կենանք այս դժոխքին մէջ, նոյնը պիտի ըլլայ. սուլթանի սիրոյն համար հիմակաւնէ դիմեցէք մեր տուները, կահ, կարասի, իրեղէններէն խնջ որ գտնէք, ծախեցէք, ծեր դրամը առէք, միայն թէ թողէք մեզ, որ աշխատինք մեր ընտանեաց գէթ չոր հաց մը ձարելու. իսկ եթէ աղքատ ըլլալնուս համար օրինաց առջև յանցաւոր կը համարուինք, այն ատեն տուէք մեր օրապահիկը»:

Խնդրագիրը մայիս 3-ին տւին, այսօր երեք օր է պատասխան չէ տրուած:

Կրակէն փախչիլ ծովը իննալն արգելւած է մեզ շնորհիւ շնորհաբաշխ սուլթանի:

Գիւղացիներուն ևս խիստ նեղութիւն և տանջանք կուտան սուրբերը կանոնաւորապէս գանձելու համար. անասուններու ախոռները խեղճ գիւղացիներու բնակարան դարձան. վայ անոր, որ սուրբին վճարումը կուշացնէ. վայ անոր, որ անբարոյական զապթիկներու

քմահաճոյքը չի գոհացնէր. վայ անոր, որ փորձութիւն կունենայ անիրաւ գանձումներու, անհամար զեղծումներու և հարստահարութեանց դէմ բերան բանալու,— հրացանի կոթերը իսկոյն կարկուտի պէս կիջնեն, և ձեռքը կապկպելով, ատուրին սիւնին կը կապեն. լիբը յիշոցներու հետ թուք ու մուրը անպակաս կը լայ ալ մինչև որ գոհացում չի տրուի...

Արտերն անմշակ ու ցանաւծներն անխնամ մնացին. յուսահատութիւնը մեծ է, գողութիւնները անհամար:

Գիւղացիները հոգիներն բերանին եկած մի քանի անգամ խնդրագիր տւին վալի փաշային. առաջնորդն ալ ծանուցագրով մը բողոքելով եղած զեղծմանց դէմ, դատ պահանջեց յանցաւոր պաշտօնեաներու դէմ: Բայց ինչ օգուտ. մինչև որ առաջնորդը ինքը յանձնառու չեղաւ գիւղացւոց պարտքերու մի մասը 8 օրէն վճարելու, չթողին խեղճ հարստահարեալներն: Ուր օր յետոյ կառավարութիւնը փառաւորապէս գանձեց 2700 դրու առաջնորդէն, թէև դատի կանչելիք ոստիկանները ազատ համարձակ յառաջ կը տանեն իրենց շահատակութիւնները:

Աւելտրական գործերը կանգ առեր են, քաղաք և թէ գիւղ ծանր տագնապի մէջ են, կառավարութեան բարբարոսութիւնները օրէ օր կաւելնան. թուրք խուժանի թշնամութիւնը սաստկացած է, բանտերը անմեղ հայերով լեցած են. որով դիմենք, մերկէ օգնութիւն խնդրենք:

Բայց ալ ամեն բան իր չափն ունի, մեր համբերութիւնը ալ հատաւ, դանակը վզին եկած է, ժողովուրդը վերաւորած է հերիք, մեր գլխին հետ, կաշին հետ խաղացին. հերիք, մեր արդար իրաւունքին և հազարաւորներու արեան իրաւունքին վրայ կատակերգութիւններ կատարեցին և կը կատարեն սուլթանի հետ միացած այդ «մարդասէր դիւանագէտ» կոչւած շահասէր գազանները. թող հազարաւոր անմեղ զոհերու անէծքը թափի անոնց գլխուն, թող հազարաւոր անմեղ մանկանց, աղջկանց, կանանց թափած արիւնները խեղդեն նոցա. ալ չենք խաբւիր դիմակներէ, խաբկանքներէ, բարենորոգումներ ըսած ծակ կարկտաններէ:

Սուրը պատեանէ ելած է, տեսնալք որով գլուխը կիյնայ:

Ն Ա Մ Ա Վ Պ Ր Ո Ւ Ս Ա Յ Ի Ց

Բանտարկութիւն: Բողոքական գրավաճառ մը գիրք ծախելու համար Պիլէճիկ կերթայ: Պիլէճիկի կոմիսէրը «Պեշմէյօր մըսն քի ինճիլ պոթալ օլան արթըք սաթըլմնյաճագ. գուրան սաթըլաճագ» կըսէ. նոյնպէս նաև մութէսարիֆը գլխուն անլուր անէծքներ կը թափէ և երկու օր բանտարկելէն վերջ «գիրք ծախելուն համար» ընդ հսկողութեան Պրուսա կը ղեկեն. քանի մը օր ալ հոս բանտարկւած մնալէն վերջ, միսիօնարներու միջամտութիւնով արձակեցաւ Ազատելէն վերջ այս գրավաճառ գիրք ծախելու համար գնաց

Եէնիճէ գիւղ, բայց հոն ալ ձերբակալեցաւ և բանտարկելով Խյնէ-կէօլ անկից դարձեալ Պրուսա բերեցաւ, ուր վերստին միսիօնարները ազատեցին զինքը:

Յօղրատցի Իսկէնտէր Շիշմանեան անուն հայ մ' ալ բանտարկեցին Յօղրատցի լինելուն համար, 22 օր հաղորդակցութենէ արգելեալ վիճակի մէջ պահելով թէ զինքը, թէ կինը և թէ 10 տարեկան աղջիկը: Երկար բարակ հարցաքննեցին, թէև ոչինչ գտան, բայց իբր մեծ յեղափոխական ղեկեցին Պօլիս, հոն ալ 35 օր հաղորդակցութենէ զուրկ հարցաքննեցին զինքը, իհարկէ՛ ծեծով հայհոյանքով բայց դարձեալ ոչինչ յանցանք չգտնելով դատապարտեցին. սակայն եւրոպական դեսպաններու միջամտութիւնով արձակեցաւ:

Իբր թէ ազգային երգեր երգած լինին. Պիլէճիկի շրջակայ հայ գիւղերէն վարժապետ և հարուստներէն 8 անձինք Պիլէճիկի բանտին մէջ կը հեծին:

Սուլթանի կառավարութիւնը, որուն համար ամեն միջոց սուրբ է, հայը անւանարկելու և չարչարելու, բաւառներու մէջ պատահած հրդեհներն վերագրած էր հայ յեղափոխականներու գործ. այս սկզբունքով վերջեր, Պրուսայի մէջ պատահած հրդեհի մը համար բանտարկեց իբր Հոճիք Քէօթահեացի հայ արհեստաւոր մը: սակայն առանց որևէ ապացոյցի: Բանտարկեց նաև խարբերոցի Կարապետ անուն կաթնավաճառ մը իրեն ուղղեալ նամակի մը առթիւ, որոյ բովանդակութիւնն էր՝ «Աչքդ լոյս վեց քաղաքները ազատեցան»: Յիշեալ նամակին կեղծ և շինծու լինելը ակներև էր, որովհետև առանց դրոշմաթուղթի, առանց կնիքի սուրհանդակի տուփին մէջ բաց գտնւած է:

Իբր վերջին նորութիւն.— կառավարութիւնը որպէս թէ ապահովելու համար հայ գիւղացիին կեանքը, պատիւը և գոյքը, կուսակալութեան մէջ ինչ որ տաճիկ, քուրդ, չէքէզ աւազակներ, մարդասպաններ կային, ժողովեց և գիշերապահ անւան տակ ցրեց հայ գիւղերու մէջ՝ պաշտօնանկ ընելով հայ գիշերապահները. ալ ապահովութիւն, ալ հանգստութիւն բոլորովին վերցաւ, գողութեան դէպքերը սկսան կրկնել բազմապատկել. գիշեր մը այդ գիշերապահները Մեծնոր-Գիւղի հայոց եկեղեցիին դուռը աղտոտած են և ցերեկ ատեն ալ Պայրամի տօնին եկեղեցին գնդակահոծած:

Երկու տարիի չափ առաջ, իբր Բազար գիւղ գայմազամութիւն հաստատելու ձայներ կային, սկսան շրջակայ գիւղերու հայերը աշխատել, որ չյաջողեալ ատ— Հեռու, մղոններով հեռու թող լինի մեզմէ սուլթանի կառավարութիւնը, կը գոչէին անոնք. որչափ հեռու հսկէ մեզի, անչափ լաւ է. վալի մը, գայմազամ մը, միւտիր մը իրենց արբանեակներով մեր արիւնը ծծող տղրուկներ են. որչափ հեռու ապրինք անոնցմէ, անչափ ալ հանգիստ կը մնանք:

Որչափ իրաւունք ունէին անոնք:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

Դ Ե Ր Ձ Ա Ն Ի

V

Խնայելի աղայի մասին արդէն թէեւ գրեցինք, բայց աւելորդ չենք համարել տալ քանի մը լրացուցիչ տեղեկութիւններ եւս, իբր Պալապանի էշիրէթներուն գլխաւորը՝ Սա արդէն լինելով սպտոսմբ, ամենէն աւելի կը վնասէ, կը կեղեքէ Դերձանի արեւմտեան կողմերի հայ բնակիչները։ Պալապանի փողովրդոց վրայ իր ազդեցութիւնը խիստ շատ է արդէն, մանաւանդ 8-10 տարի առաջ Խնձորեկի մէջ կատարած մարդասպանութիւնները, աւերումները երբ անպատիժ մնացին, ալ աւելի սարսափեցուցիչ եղաւ Խնչիլի անտնը։ Անամոթ սուլթանի կառավարութիւնը այս քանի տարւանս մէջ քանիցս կայսերական ներուձը նորհեց, բայց Խնչիլ այդ ներուձը չընդունեց երբէք իբր ջընորք եւ շարունակեց իր ընթացքը կամ թէ ալ աւելի անգթութեամբ սկսեց առաջ տանել իր աւերումները։

Եթէթրքի Հիւսէին այս 4-5 տարիէ ի վեր հաստատուած է Թւնիկու մէջ եւ արդէն բաւական հող ալ յափշտակած է։ Իր տղան եւ եղբայրները ըմբոստ են եւ արունկղակ յելուրակներ, ասոնց դորձած աւերումներն ու տած վնասներն ալ շատ ու շատ են, բայց որովհետեւ երկարեցաւ մեր տեղեկագիրը, չեմ ուզեր մանրամասնութեանց մէջ մտնել։

Հռչակաւոր Շահ Հիւսէին պէկի որդի Հայդար պէկ՝ ջըբաւկանանայով հօրը թողուցած անթիւ հարստութիւնէն, ինքն ալ այսօր հետամուտ եղած է աղքատ դերձանցիները պոպկելու։ Ամին աշուն մօտ 50 զինեալ յելուզակներով եւ կառավարութեան պաշտօնեաներով 4 ամսի չափ կը քանդէ ու կաւերէ ամբողջ երկիրը, ամենախարդաս միջոցներով դորձ կը բանայ խնդճ գիւղացիներին հետ, ո եւ է գիւղացի մը, երբ ո եւ է հաշուով բռնել Հայդարին հետ, վայ է եկեր ոչ միայն այդ գործ ընողին, այլ ամբողջ գիւղացոց գլխուն։

Թւնիկի մօտը Պուլմիչ գիւղի հողերը Շահ Հիւսէին հայրը ժամանակաւ գրաւած, յափշտակած է պալապանցիներէն 1892 թ. աշունը 7 տուն թւնիկցիներ իբր մարապա կը տանի իր այդ Պուլմիչի հողին վրայ, փածած ցորեններ կուտայ աշունը ցանելու համար։ Գարուն կըլլայ բան չէ բուսած, գարնանացան ընելու ալ պալապանցիք չեն թողուր, կին, սողալ կը լեցուն այնորներուն առջեւը, գիւղապետն այդ ամառը ձեռնուճայն կը մնան թւնիկցիք, մէկ երկուսը նորէն կը գառնան գիւղ, միւսներն ալ անօթի ու ծարաւ լքանելով իրենց ընտանիքը, կը պանդխտին Պուլիս 1893 թ. աշունը Հայդար պէկ 50 յելուզակներով, մէծլիսի իւրաքէի էգաներով ու թափու քեաթիպիով կիջնէ Թւնիկ, ամենայն լրբութեամբ իր բոլոր մարդոցը համար ալ կը պահանջէ գառի եւ ոչխարի խորոված։ Կուտեմ կուշտ ու կուռ, կը յագեանան, կը կանչեն գիւղապետն ու յայտնի անձնաւորութիւնները՝ «ձեր գիւղին 200 լիբայ կը պահանջուի», կրտէ, («հիմայ փողերս»), շատ աղաչանք, շատ պաղատանք, մենք քու հետոք հաշիւ չունենք, կրսեն, քեզի մարապաութիւն ընողները այս ինչերն են եւ անոնք ալ հոս չեն, անոնց հետ ինչ կուզես ըրէ։ Հայդար հայրոջութիւններով կը նախատէ եւ կը հրամայէ ձեծել իր դէմը խօսելու համարձակողները եւ կը պահանջէ, որ եթէ գրամ չունիք, հող աւէք։ Դ՛վ տայ, Դ՛վ է պարտական։ Թողունք միւս գիւղացիները, այն 6-7 տունն ալ ինչո՞ւ պարտական ըլլան Հայդարին. սերմը չէ բուսեր, արտերը պարապ են մնացեր, մի՛թէ հայերը կրնային փոածը բուսցնել տալ կամ պարտաւոր է՛ին կուելու պալապանցոց հետ կառավարու-

թեան պաշտօնեայ էֆէնդիները ամենքն ալ կը ծանրանան ու կը սպառնան գիւղացոց։ Վերջապէս մօտ 10 օր ուտել խմելէ վերջ, առանց պաշտօնական գործողութեան, մարապութիւն ընողները տներն ու հողերը իբր թէ կը զբրաւէ. կուգայ 94 թ. աշունը. գիւղացիք կիմանան, թէ Հայդարը դարձեալ կուգայ մեծ բազմութեամբ։ Այս անգամ դիմում կրնեն պաշտօնեաներուն եւ կրսեն եթէ Հայդարը դարձեալ իր մարդիկներով մտնէ գիւղը, մենք պէտքէ գաղթական լինենք։ Մէծլիսի էջա Կէօկէզիլլի Ալի պէկ կը պատասխանէ՝ հանդարտ կեցիք տեղերնիդ եւ զոհացուցէք Հայդար պէկը, եթէ ոչ ձեզ շատ գէշ կըլլայ. կոթերցի Պէրպէրեանի տղոցը սպանելը չտեսա՞ք, զուք ի՞նչ նշանակութիւն ունիք Հայդար պէկի համար։ Վերջապէս շատ սպառնալիքներ, ծեծ, չարարանք կը յաջողին ամենայն խժգոութեամբ 200 լիբայի մուրհակներ կործնել դժբախտ թւնիկցիներէն։ Ի՞նչ պիտի ընեն, ո՞ւսկից պիտի տան։

Բայց ինչո՞վ մեղաւոր է քիւրդ աղան, մենք ինչո՞ւ կը ծանրանանք դարագէլընցիքի, կէճէնկցիի կամ մէկի, միւսի վրայ. նոքա կուզեն հողատէր ըլլալ եւ մեծ հողատէր, եւ ինչո՞ւ չըլլալ իրենց կողմն է բիրդ ոյժը, իրենց կողմն է կառավարութիւնը։ Հայերը արդէն յուսահատած, չունին բարոյական բարձր իղէալ, չունին արիւթիւն միանայու եւ պաշտպանելու դիրենք ընդդէմ դաւաճանին ու բռնաւորին։ Բայց ի՞նչ կրսեմ։ Ինքնապաշտպանութեան գոհերի որք թ՛ուով նւազ չեն, արիւնները կը բողբեն. մենք բնաւ չենք կրնար մեղադրել հայ գիւղացին, նոցա կեանքը մարտիրոսի կեանք է. այս կողմերի հայերուն համար սպրկը օրը հազար անգամ մեռնել, նահատակել ըսել է։ Անբախտ փողովուրդ, այս չափ չարչարել ու տանջել եւ ոչ մէկ տեղ տեսնւած է։

Ալ կրնա՞ք երեւակայել դերձանցիներու թշւառութիւնն ու խղճութիւնը։

Դևրջ

ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆ ՄԱԿԵԴՈՆԻԱՅՈՒՄ

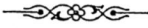
Մեր ընկերոջ հաղորդածը.

—Յունիսի 9 (ն. տ. 21). Մի գինւած հայդուգային խումբ Գերման սարի մօտ, Կարպինի վանքից ոչ հեռու ընդհարում ունեցաւ սուլթանի զօրքի հետ։ Երկու օրւայ կուրից յետոյ հայդուկներից սպանւեցին 3 հոգի, 1-ը վերաւորեցին, 4 հոգի գերի ընկան։ Իսկ զօրքից սպանւեցին 17 հոգի, վերաւորւած են 6։ Հայդուկային խմբի մնացած մասը Նիկօլի առաջնորդութեամբ հերոսաբար շարունակում է կուրը։ Մի ուրիշ տեղական հայդուկային խումբ Կօչանսկում բաժանւելով երկու մասերի մի կիրճում բոլորովին ոչնչացրեց զինւորների մի ամբողջ խումբ (մօտ 150 հոգի)։ Երրորդ խումբը այրեց Իստիվանեայ գիւղը։

—Յունիսի 11 (ն. տ. 23). Կուրը սպտամբների և զօրքի մէջ արդէն 5 օր է շարունակւում է։ Ամբողջ «Մերդուրէկ» կուլած մասը (Պէինա և Կրիվա գետերի մէջ) շարժման մէջ է։ Խմբեր գալիս են Պալանկայից, Կրատօլօյից և Պրեչօլօյից. նոքա գինւած են մարտինի հրացաններով։

—Նոյն օրը, երեկոյեան ժամը 9-ին, Գերմանի մօտ կուրը շարունակւեց մինչև կէս գիշերը։ Այդ գիշերը

ապստամբները անցան երկրի խորքերը չնայած մի նոր զինւորական գնդի գալուսն: Սպանւած են շատ զինւորներ, այդ թւում և մէկ միլիադն: Ապստամբականներից պահատում են 17 հոգի (փախած են թէ սպանւած, յայտնի չէ): Մնացած 47 հոգին կուռում են տաճիկների և ալբանացի դէմ: Իրամական նպաստներ հաւաքուում են ամեն կողմից:

Լոզանի համալսարանի բոլգար ուսանողներից Մակեդոնիայի ապստամբութեան առթիւ ստացել ենք մի ոգևորւած հրաւեր-ուղերձ, որտեղ նրանք ողջունելով հայ յեղափոխական շարժումը և յաջողութիւն ցանկանալով Հ. Յ. Իաշնակցութեան նպատակին շեշտում են երկու վիճակակից ժողովուրդների միացած գործունէութեան վրայ: Մենք կը տանք սրա թարգմանութիւնը առաջիկայ համարներից մէկում:

ԲՕԳարիայի ՍԼ քաղաքից տիկին Ա. Թ. ուղարկել է իբրև նւէր Հ. Յ. Իաշնակցութեան իր ձեռքով գործած մի գեղեցիկ դրօշակ, որի նկարների շուրջը կարդացուում է «Մահ կամ Ազատութիւն» յեղափոխական դէպիզը:

Ա Մ Օ Թ Է

Նքը Սասունի քաղաքի ապստամբութեան հետեւեցին այն սարսափելի, զազանային կոտորածը և ապա ամբողջ զաւառի աւերումը, այդ օրից հազարաւոր անմեղ զոհեր՝ ստիպւած թողցին փախաւիտի մէջ ընկղմած իրենց ծննդավայրը և մեղի, քսոցած՝ ընկան Տարօնի և Էրզրումի գաւառները՝ մի կտոր հաց ծարեմ: Ի՞նչ կարող էին գտնել խեղճերը այնտեղ ուր սուլթանի տղորուկ ծառաները երկար ու ծիգ տարիների ընթացքում ծծել քամել էին ամեն ինչ: Բայց եւ այնպէս թըւաւո այլաստանցին սիրով քաժանեց իր վիրաւորեալ տառապելաւ նըքոր հետ իր օրայ պատառը:

Այժմ քաղաքի թշուառութիւնների, ցաւերի վրայ աւելանում է մի ուրիշ, որպէս ըսական հետեւանք Տաճկահայաստանում տիրող իրերի ներկայ դրութեան. դա սովն է, որ սպանում է տանջած ժողովուրդին կրկին և կրկին զոհեր տալ...

Ի՞նչ է անում մի այսպիսի ծննդածախում մեր հարուստ, աշխարհի բոլոր բարեքները վայելող դասակարգը:

Մինչ արդաստանեան ամբողջ մեծուղ միտմայն բողոքի շանթեր է արձակում Հայաստանում տեղի ունեցող քարքարոտութիւնների դէմ, մինչ նա վրէժխնդրութեան և գթութեան հրաւեր է կարդում ըովանդակ քաղաքակրթւած աշխարհին, մինչ հազար մղոններով հեռու Անգլիայում յանձնաժողովներ են կազմուում, դրամական և այլ տեսակ նւիրատուութիւններ հաւաքում, որպէս զի օգնութեան ծեղը կարկառն մի հարստահարւած անգլի ապաքախի, քննիցից մեծոք գաւառներին, այս ժամանակամիջոցին մեր հարուստներն ևս յանձնաժողովներ են կազմում, նրանք ևս նւիրատուութիւններ են անում և գումարում և ի՞նչն համար, ի՞նչ նպատակով: Կարծում էք, որ ապստամբ ժողովուրդի համար զէնք պիտի զննու. ո՛չ, նրանք հեռու են, շատ հեռու մի այլ տեսակ քաջագործութիւնից. կամ գուցէ անպատում, թախաճութեան մատնւած սասունցիներին նիւթապէս օգնելն: Դարձեալ ո՛չ: Այդ գումարները ուրիշ աւելի բարձր, վսեմ գործերի համար են ժողովում: Փոխանակ իրենց թշուառ մերն ամփած եղայրներին գոնէ նիւթական օգնութիւն հասցնելու, մեր հարուստները թախաճակ հազարներ են նւիրում... Իշմիածնայ վանքի վերաշինութեան:

Եւ ընդունում, ընդունում են մեր վնդարաւորները ազգից ստաշարկւած այդ մեծ գումարները, հայցում, հաւաքում են

ալ ու ծախ, կլլում ժողովուրդը «յօգուտ սովեալ եղարց», «յօգուտ Էշմիածնայ»: Բայց, երբ, ո՛չ մի փոքրիկ օգնութիւն անգամ սովամահ տանջողներին: Եւ մինչ այնտեղ Տաճկահայաստանում սովի զոհ են գնում ամբողջ ընտանիքներ, ընտաղուում, հալածուում, - այստեղ մեր վնդարաւորները հանգիստ կընծով, անամօթաբար վայելում են սովեալների անունով ժողոված հասարակական գումարները...

Անխեղճներ, գոնէ օրինակ վերցնէիք անգլիացիներից:

ՆՆԻՐԱՏՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՅՈՒՅԱԿԸ

Ապառաժից 500 ռուբլի, Գ-ից 104 ռուբ., նորաշէնից 100 ռուբ., Բ-ից 1300 ռ., տիկին Խ-ից 100 ռուբ., Արամից 170 ռ. 10 կ., Խ. ուս. գ-ից 16 ռ., Իբիսից (Հ-ն) 100 ռուբլի:

«Վրէժից» 5 ատրճանակ, 8 մքենայ (գ. փ.), 1 մքենայ (գ. Թ.) և 1 մքենայ (պ. հ.), Աղեղից 50 պատրօնդաշ:

Արշակաւան քաղաքի կեդրոնական սնդուկի մէջ ստացւեցան.

Վ. Կայծակ 207 դահեկան, Հ. Յ. Գ. Յ. 20 դահ., Սա. 56 դահ., Մեղրիկ 40 դահ., Արտաշէս 60 դահ., Պիծակ 20 դահ., Արշակունեան 85 դահ., Մ. Գ. Վարդ. 85 դահ., Գեղամ 20 դահ., Գիսաւոր 70 դահ., Հուր 50 դահ., Անընթեռների 40 դահ., Զրվէժ 40 դահ., Ընկերասէր 40 դահ., Պարութ 100 դահ., Թաթոս 30 դահ., Անձնէր 60 դահ., Քրդակուլ 60 դահ., Տաւրեան Գալլեր 50 դահ., Փոթորիկ 30 դահ., Սիրունի 20 դահ., Ն. Մէլիք 30 դահեկան:

Վրիպակներ — Անցեալ №-ում կրկին անգամ են տպագրւել «Ճառագայթից 150 ռ., Գետաշէնից 15 ռ., Ապառաժից 1000 ռ.» որոնք արդէն գետեղւած են եղել № 6-ում:

Անցեալ համարում գետեղած Համիդիէի և կանոնաւոր զօրաց կիսաբաժինների հրամանատարի փոխանորդի պաշտօնական գրութեան մէջ սպորդւել է մի խոշոր սխալ. փոխանակ «հայդարանցի աշիրէթի քրդերը» տպագրւած է «հայաստանցի և այլն»:

Ի դէպ. տեղի խիստ սղութիւնը մեզ չէ ներում հակառակ մեր ցանկութեան, տալ վերոյիշեալ պաշտօնական գրութեան մասին մեր խոստացած պարզաբանութիւնները. ստիպւած ենք ինչպէս այս, նոյնպէս և ուրիշ բաներ կամ թողնել կամ յետաձգել:

Այս համարին կցւած է Դժոխքի նամակը, իբրև յաւելւած: Սոյն նամակի միւս օրինակը հեղինակը ուղարկել է «Հնչակին»:

Իաշնակցութեան անձամօթներից խնդրում է թղթակցութեան և նւիրատուութեան համար դիմել:

L. Boole, 15, Augustus Rd. Hammersmith, W. London.
Վիեննա, Իաշնակցութեան ազատ տպարան

յՕրդ^ս 95 Մայիս 2

Վաղուց անտի հայ յեղափոխական գործի մէջ նշմարելի էր անձնական կրից և եսական փառաց արդիւնք եղող ահագին վնասները, հայ հասարակութեան շահերին, նորա կենսական հարցերին: Թողովորդի քաղաքական, տնտեսական և բարոյական հալածանաց ներկայ ժամանակ, փոխանակ այդ եսը կորչելու և անհետանալու յօգուտ ժողովորդի, գնալով աւելի և աւելի հսկայական կերպարանք կստանայ, որով այն եղբակացութեան կը յանգիմք, որ այդ արեան հեղեղում, ժողովորդի ներկայ օրհասի մէջ, կուսակցական բաժանմունքը, անձնական կրքերէն բղխած կուրուձիւնը, եսական փառքը, ժողովուրդը կը տանի յաւիտենական կորստի գուբը... Մինչ ցարդ լռելուս պատճառը՝ միայն այն յոյսն էր, որ այդ ձիւղերը իրենց փոքր դրութեան մէջ արմատախիլ պիտի լինին. դժբաղդաբար, այդ յոյսը ի դերև ելնելով, այսօր յարմար ժամանակը կը գտնեմ բացառելու և հայ հասարակութեան առջև բաց անելու մի գրելաւոր կէտի մասին: Մեր հայացքն ու զգացումները: Իբրև նմոյշ վեր կանոնեմ այն կէտն որ մի քանի ամիսներէ ի վեր հայ յեղափոխական կուսակցութեանց միջև ի զուր վիճաբանութիւններ և զօպարտութիւններ յառաջացուցած է: մինչ ցարդ լռելուս պատճառը, խորին զգանքս և ի սրտէ վիշտս էր, իսկ այսօր երբ այլ ևս ոտս կը դնեմ՝ ժողովորդի ցաւոց մասնակից լինելու ուղիի վերայ, խիղճս կը հրաւիրէ ինձ այլ ևս արհամարհական լռութիւնը ի բաց թողուլ և պաշտպանել բարոյական կէտ մը, որն արդէն լընութեամբ խորհողի մը առջև պարզ և մեկին է...

Ես մօտէն գիտակից լինելով անմահանուն Պ. Մուրատի գործունէութեան և մասնակից, ըստ կարեաց, նորա ձեռնարկներին, մեք հարիւրաւոր փորձերով համոզուեցանք որ կուսակցական բաժանմունքը, երբ այդ յառաջ կուգայ իբրև հետևանք գաղափարների արմատական տարբերութեան, երբ կուսակցութիւնը կը պայմանաւորուի մի ո և է հասարակական հարցի կամ երկուքի մասին, տարբեր աշխարհայեցողութիւնից, ժողովորդի խաղաղ ժամանակին, անբարոյականութիւնները՝ բարոյականութիւնից զտող, ճշմարտութեան արտայայտիչ, և ժողովորդի քայլերը յառաջ տանողն է, իսկ յեղափոխական գործի մէջ, պատերազմի դաշտում, ժողովորդի ներկայ դրութեան և իրերի այս տագնապալից վիճակի մէջ, մանաւանդ երբ չկայ գաղափարի տարբերութիւն, երբ հիմնաբար՝ երկու կողմից էլ մարդկանց նեղ եսի մէջ է կայանում, այդպիսի կուսակցութիւնները ժողովորդի հիմը քանդող ու տապալողն են... Այդպիսի կուսակցութիւններն են, որ զուգապատիւ են ժողովորդի իրական շահուց դաւաճանութեան...

Այսօր պ. Մուրատը, ժողովորդական այդ հերոսը, բանտի անկիւններ կը տքնի, բայց ես ազատ լինելու համար, անհրաժեշտ պարտք կը զգամ: նորա լայն հայացքները չը ծածկել ութ անկիւններում, բարոյականապէս չը մեռնել նորա զգացումները, որ ժողովորդի իրաւանց պաշտպանութեան նուիրուած էր: նա ժողովորդի ցաւերը իւր կաշիի վրայ կրելով, դարձաւ ժողովորդի արդար շահուց արդար պաշտպան, նա իւր կեանքը նուիրեց ժողովորդի արդար դատին և ո՛չ այս կամ այն

կուսակցութեանց եսական փառքին... Նոյնը և ամեն մի ազնիւ գործողի պարտականութեանց այդ ուբենը պէտք է լինի: Թողովորդի անմիջական շահն կը պահանջէր և միշտ կը պահանջէ, ընդհանուր ուժերի միացում: Ինչո՞ւ... Արդիւհետև թշնամին (չճածկենք) ուժեղ է, համեմատաբար խիստ ուժեղ: Եւ այդ նպատակաւ էր, որ այդ հերոսը, թէ մասնաւոր անհատներ ի և թէ գաղափարակից ընկերների հետ միացած իւր ամեն ջանքն չէր խնայէր ձեռք բերել այդ ցանկալի նպատակի իրագործումը: Թէ ինք Մուրատը և թէ ես: դրդեալ այս և շատ մը երկար և արդար պատճառներից, մեք մեր թղթակցութիւնները կուղարկէինք երկու կուսակցութեանց ևս, մեզ ցանկալի էր, որ եթէ լինէր տանաւոր յեղափոխական թերթեր նոյն ծրագրով նոյն գործին նուիրուած բողոքի մէջն էլ նոյն թղթակցութիւնները հրատարակուած տեսնել: ո՛չ թէ մեր եսական փառքի համար, այլ ժողովորդի անտանելի ցաւերը շատ թուով մարդկանց ահանջին հասցնելու և գիտակից դարձնելու համար:

Թող այդ կուսակցութիւններէն ամեն մեկը իւր խղճին հարցանէ թէ արդեօք այդ կուսակցական բաժանմունքը չէ՞ր գլխաւոր և բուն պատճառը Մասնոյ մը աւերակաց տակ ծածկուելուն, և անշուշտ այդ անձնական կրից և կուսակցութեանց այսպիսի վտանգաւոր հետևանքները մեզ դիտել կուտար և պիտի տայ, որ ուրեմն դուք, կուսակցութիւններդ անխղճաբար ժողովորդի ոչխարի պէս մորթուելուն և նորա անարատ արեան հեղեղի պէս թափուելուն վրայ հանդիսատես լինելով հաճոյք մը կզգաք: Դուք, կուսակցութիւններդ, ի բաց թողած ժողովորդի դրական ուժի կերդոնացումը և նորա կենսական պեղքերը, անձնական մանրակրկիտ հաշիւներով զբաղուած էք: Կարծեմ անկեղծ գործողի մը խիղճն հանգիստ կը լինի այն ժամանակ, երբ մինչև իւր կենաց վերջին կաթիլ իւր ամեն ջանքն, քիրտն ու արիւնն նուիրած է հասարակութեան ընդհանուր շահերին և ո՛չ եսական ձգտմանց, անձնական հաշուոյ ևն ևն: Արդեօք այլ ևս ինչ կը նշանակէ ձեր այդ երկայն ճառեր ու խմբագրականներ, կարծես գրելու նիւթ բնաւ չը լինէր... Սենք այսչափ նահատակ ենք ունեցել, Պրօշակ անուն մի թերթ գրական գողութիւն է արեւ, Սեր նամակները ու թղթակցութիւնները իւրացրել ևն ևն: Դա բարոյական մահ է նա մանաւանդ այն պատճառով որ Հ-ի կուսակցութիւնը լաւ դիտէր ու չէր կարող չը դիտնալ որ թղթակցութիւնները չեն գողացուած, չեն իւրացուցած. քանի որ այդ կէտն լաւ ևս յայտնի էր Ստրպատականի և Կովկասի ներկայացուցչին...:

Եւ մեր նպատակն է ո՛չ մի միայն թշուառութեան մատնուած ժողովուրդը թուրքի վայրենութիւններէն ազատել այլ նոյն իսկ թէ Ֆիզիքական և թէ բարոյական բռնութիւնների դէմ բողոքել...

Թող պարծի ինքը ժողովուրդը, թող հանգստանայ ժողովորդի խիղճը, թող նայի իւր աքսորեալ, բանտարկեալ որդւոց, թող աչքը յառէ դէպ ի կախաղաններ, դէպ ի Հայաստանի հովիտն ու ձոր, ահա այնտեղէն է, որ ժողովորդի արեան գոլորշին այրուած տուններու ծխոյն հետ խառնուելով հայ յեղափոխական գործի ղեկավարների գլխի շուրջը կամար կապած, բողոք և լուտանք

կը տեղայ...

Բաւական է, պարոններ, բաւական է, ժամանակ է զգալ ձեր տմարդի ընթացքը: Ժամանակ է զգալ, որ Սասունի 10,000 նահատակների ձեռքին, 8-10 հրացան միայն տալու կարողութիւն ունեցող մի կազմակերպութեանը՝ ինք զինքը փիղ նկարել իսկ Սասունի բարձունքը քանդող, աւերող ամեհի գազաններին՝ քթով, դա՛ միայն ծաղրածունների գործ է: Քթով է նկարուած նաև դաշնակցութիւնը, որը՝ եթէ քիչ էլ է գործել, գոնէ համեստութիւն է ունեցել չը գոռալու ընթերցողների ականջը խլացնելու չափ՝ «Մե՛նք զարկինք», «մե՛նք ջարդեցինք»... «Մե՛նք»... շարունակ՝ «մե՛նք»...

Եւ դու, Հայ Յեղափոխակ. Դաշնակցութիւն, որ ինք զինքդ կը յորջորջես այդ խոշոր բառերով արդեօք խղճի խայթ չե՞ս զգար, երբ Մուրատի երեսին փակեցիր քո դուռը, անօգնական թողիր նրան. միայն այն պատճառով որ նա պատկանում էր Հնչակեան խմբին, այսինքն առիթ էր ունեցած քեզ հետ անձամբ ծանօթ լինելու: Եւ թողիր դու, որ նա դատարկաձեռն դառնայ ապագայ — այսօրուայ ողբերգութեան տեղը... Միթէ զայդ կը պարտաւորեցնէր քեզ քո «Դաշնակցութիւն» մեծահնչուն անունը: Ո՞րտեղ է, ուրեմն քո «դաշինքը», ուր է քո կոչման բարձրութեան վրայ գտնւելը, երբ յեղափոխականների լաւագոյնի կարկառած ձեռքում... քար միայն դրիր հացի տեղ...

Ընորհակալութիւն գաւառներին... նորա գիտցան բուն դաշնակցական լինելը, նորա գրկաբաց ընդունեցին վշտացած հերոսին իւր ընկերներով, և նա մոռացաւ ձեզից ստացած վիրաւորանքը, մոռացաւ նա, որովհետև սիրտը լի էր իսկական սիրով սիրով դէպ ի թշուառ ժողովուրդը, որը իրեն կսպասէր... Այո, անմահ Մուրատի «Մեղքը» միայն անոր մէջ կը կայանար, որ նա «անպայմաններիցը» չէր: Անպայման Հնչակական է պահանջում լինել Հնչակը, այսինքն գիտնալ բոլոր Դաշնակցականներին՝ գրականական գոյեր, աւազակներ անուանել գիտնալով հանդերձ, որ դա՛ զգպարտութիւն է, ստոր զգպարտութիւն...

Անպայման Դաշնակցական լինել է պահանջում նաև Դաշնակցութիւնը, այսինքն հայհոյել Հնչակականներին աջ ու ձախ, չը խնայելով նոյն իսկ Տամատեաններին, Մուրատներին, գիտնալով հանդերձ, որ նորա հերոսներ էին... Բաւական է...

Ի՞նչ ունիք բաժանելու եղբարք... Փա՛ռք... Թողէ՛ք, դա՛ Տամատեաններին և Մուրատներին, Վարդաններին և Մարգարներին, Զաքարեաններին և Լեւոններին — նաև Արապոսներին է սեփհական... Դրամ... 2% որ Ղազարոսի պէս աղքատ էք երկուսդ էլ: Համեմատելով գործի յանձնուած մեծ պահանջների և անմիջական կարիքների հետ:

Ի՞նչ ունիք, ի՞նչ... Ո՞րն է այն գաղափարը՝ որը ձեզ ի միմեանց կը ջոկէ, ի՞նչ կէտի վրայ է ձեր հասկացողութիւնների մէջ եղած տարբերութիւնը, որ դուք ձեր ողորմելի գլխերը միացնելու տեղ, կը ջլատէք, և ձեր պաշտպանութեան յանձնուած թշուառ ժողովրդի տունը հիմնադատակ կը տապալէք...

Աժօ՛թ է յանցանք է...

Դ ժ ո խ ք

Մայիս ամսոյ մէջ 4-ի և 7-ի կուսակցութեանց Մուրատի և իմ հայեացքները պարզած եմ մի յօդուածով՝ զոր զրկած եմ երկու թերթերին էլ. այսպէս թէ այնպէս ի մտոյ գիտակից լինելով ճշմարտութեան, նոյն յօդուածի մէջ գրուած մի քանի կէտերու մասին կանեմ հետևեալ դիտողութիւնները...

Ա. Ծանօթանալով Դաշնակցութեան Ծրագրի ապակեղրոնացման, ճշմարտութեան դէմ մեղանչած կը լինիմ, մեղադրել ամբողջ Դաշնակցութիւնն՝ Մուրատին ձեռք չը կարկառելու առթիւ, քանի որ միայն Տ...-ի խումբը մերժել է նրան իբր անպայման Հնչակեանի...

Բ. Դաշնակցականները՝ կուսակցական լինելով մեկտեղ, նրանք հայհոյում են 4-ի կեղրոնին, խմբագրութեան, և անձնական կրքերից կուրացած Պօգոտախօսների, մինչդեռ կը յարգեն բոլոր անձնուրաց գործիչները՝ խոստովանելով որ նրանք հերոսներ են:

Դ ժ ո խ ք

Ծանօթութիւն

Իսկապէս արժէր կանգ առնել Դժոխքի նամակի մի քանի կէտերի վրայ, որոնք ուշադրութեան արժանի են օրինակ՝ «ոչ մի գաղափարական տարբերութիւն չկայ և այլն» խօսքերը, կամ թէ այն տեղը, որտեղ հեղկուսակցական բաժանումներին է վերագրում Սասունի աւերակների տակ ծածկելը և այլն: Բայց արդէն «Դրօշակի» № 2-ում ասել ենք, որ ներկայ սոսկալի շրջանում չենք կարող զբաղել այդպիսի հերքումներով և այլն: Եթէ մեք տպագրում ենք Դժոխքի նամակը, դա՛ թէ ճշմարտութիւնը երևան հանելու համար է և թէ նորից «Հնչակի» երեսին խփելու իւր խաբեբայութիւնը և կեղծիքը, որովհետև Դժոխքի առաջին նամակը լոյս տեսնելուց յետոյ նա փոխանակ ամօթից լռելով՝ շարունակեց անամօթաբար իւր հին երգը երգել...

Մի բան միայն մենք անհրաժեշտ ենք համարում ասել որ Դժոխքի ներկայ գրութիւնից և լրացուցիչ բացատրութիւնից աւելի է պարզում մեր յարաբերութիւնը Մուրատի հետ, փաստը նրանումն է, որ Տ. կօմիտէն մերժել է նրան օգնել իբրև անպայման հընչակեանի: Ծիծաղելի է սրա մէջ որ և է յանցանք նկատել. ի՞նչպէս կարելի է պահանջել մի կազմակերպութիւնից, որ նա օգնի մի անհատի, երբ այդ անհատը լինելով անպայման կուսակցական, չի կամենում ոչ մի հաշիւ տալ իր գործունէութեան մասին և գտնւել ընկերական փոխադարձ յարաբերութեան մէջ: Դաշնակցութիւնը պատրաստ է օգնելու բոլոր այն այլ կուսակցութեանց պատկանող անհատներին ու խմբերին, որոնք տարբերելով մեզանից տեսական մի քանի հայեացքներով գործնական ասպարեզում կը գործեն մեզ հետ համերաշխ կերպով և կը գտնուին մշտական ընկերական յարաբերութեան մէջ: Մեր միւս կօմիտէները հենց այդ պայմանով են համաձայնել օգնել Մուրատին և եթէ Մուրատը ներկայանար նրանց այնպէս ինչպէս Տ. կօմիտէին, այսինքն իբրև անպայման հնչակեան, ոչ մի դաշնակցական կօմիտէ չէր համաձայնուիլ նրան օգնել:

Դ ժ ո խ ք